

Jeffrey D. Burson, Jonathan Wright (ed.), *The Jesuit Suppression in Global Context. Causes, Events, and Consequences*, New York: Cambridge University Press, 2015, Pp. xi + 297 stranica

Zbornik radova posvećen ukidanju Družbe Isusove kao globalnome događaju, osim uvodnoga teksta, čiji su autori urednici knjige Jeffrey D. Burson i Jonathan Wright, sastoji se od trinaest radova u kojima autori analiziraju uzroke ukidanja isusovačkoga reda u različitim državama i opisuju posljedice te odluke. Zbornik je podijeljen u tri cjeline: prvu, posvećenu uzrocima toga događaja, čine tri rada s naglaskom na zbivanjima u Francuskoj i šire gledano u Europi, u drugoj cjelini autori u pet zasebnih radova opisuju događaje koji su vodili ukidanju Družbe u pojedinim državama, a treća se sastoji od pet radova čiji autori razmatraju posljedice njezinoga ukidanja na globalnoj razini i govore o pozitivnim i negativnim učincima ovoga događaja. Iako su isusovci još dva desetljeća prije službene odluke o ukidanju reda doživljavali regionalne napade u vodećim katoličkim zemljama – Portugalu, Francuskoj i Španjolskoj – urednici zbornika nisu prihvatili tezu da je ukidanje isusovačkoga reda bilo neminovno upozorivši da su isusovci na svojoj strani imali mnoge zagovornike u tome razdoblju. Prema njihovoj mišljenju prije bi se moglo zaključiti kako su se retorika i taktika Družbinih neprijatelja temeljile na promjenama kulturne i konfesionalne politike tijekom 18. stoljeća kada su brojni jansenisti, galikaniisti, katolički reformatori vjerni prvenstveno svojim vladarima te radikalni pisci i filozofi doživljavali uništenje isusovačkoga reda kao neku vrstu panaceje koja će svijet očistiti od dekadencije koja je prožimala europske metropole i imperijalnu periferiju. Taj događaj kao cjelina bio je protkan raznim sastavnicama – osobnim i institucionalnim rivalstvima, kulturnom politikom osamnaestoga stoljeća, duboko ukorijenjenim teološkim tenzijama u posttridentskome sustavu Katoličke crkve,

konfliktnim nagnućima prosvjetiteljskoga katoličanstva te stvaranjem apsolutističke države suočene s krizom Carstva nakon 1750. godine. Urednici zbornika istaknuli su da on sigurno neće riješiti postojeću polemiku o kratkoročnim ili dugoročnim uzrocima napada na isusovce, odnosno pokazati jesu li u pravu zagovornici teze o čisto slučajnome poklapanju istovremenih regionalnih, međusobno nepovezanih, napada na isusovce ili zagovornici teze o postojanju organiziranoga djelovanja protuisusovačkih krugova širom Europe, čije se protivljenje Družbi moglo pratiti još od teoloških i političkih nesuglasica i prijevora od kasnoga šesnaestog stoljeća. No, primijetili su da radovi većine autora u zborniku pokazuju sklonost tezi kako su napadu na Družbu od 1750-ih godina uvelike pridonijeli razni protuisusovački pamfleti i traktati koji su kružili Europom, od koji su mnogi bili krivotvorine i potjecali su iz 17. stoljeća. Urednici nisu prihvatili tezu o isusovcima kao protivnicima prosvjetiteljstva i o filozofima i radikalnim prosvjetiteljskim piscima kao prvim inicijatorima za potiskivanje Družbe Isusove upozorivši da su napadi na isusovce iz samih crkvenih krugova pokazivali postojanje sukoba između suprotstavljenih sljedbenika često radikalno različitih vizija prosvjetiteljskoga katoličanstva, koje određeni krugovi povjesničara drže potvrdom postojanja pluralnoga prosvjetiteljstva koje nije pokazivalo različite varijante samo na razini pojedinih država i regija nego i u slučaju postojećih konfesija.

Prvo poglavlje zbornika, posvećeno uzrocima ukidanja isusovačkoga reda, otvara rad pod naslovom *Plots and Rumors of Plots: The Role of Conspiracy in the International Campaign against the Society of Jesus, 1758-1768* (13-39), u kojemu je Dale K. Van Kley iznio tezu o postojanju međunarodne mreže zagovornika jansenizma i galikanizma širom katoličke Europe, koji su imali svoje zagovornike čak i u Rimu i cijeloj Italiji te su utjecali na javnost i katoličke vladare da pokrenu napad na Družbu i isposluju njezino ukidanje glasinama o urotničkome djelovanju isusovaca,

navodno prepoznatome po slijepoj poslušnosti papi i špijuniranju za njega, despotskome autoritetu isusovačkoga generala, tajnovitosti i prilagodljivosti njihovih konstitucija, bespogovornoj poslušnosti pretpostavljenima i neovisnosti o bilo kojoj drugoj crkvenoj ili svjetovnoj vlasti. Jeffrey D. Burson u radu *Between Power and Enlightenment: The Cultural and Intellectual Context for the Jesuit Suppression in France* (40-64) kao uzroke neprijateljstva prema isusovcima u drugoj polovici 18. stoljeća naveo je njihovo suprotstavljanje francuskim enciklopedistima, zatim njihovu oštru reakciju na bilo kakvu sumnju u papinsku osudu jansenizma te kontrolu obrazovanja i utjecaj na kraljevskome dvoru, što im je priskrbilo prozivanje za oportunitizam i žudnju za vlašću. U posljednjemu radu ove cjeline pod naslovom *Friends as Liabilities: Christophe de Beaumont's Defence of the Jesuits* (65-77) Thomas Worcester analizirao je djelovanje pariškoga nadbiskupa Christophea de Beaumonta, zagovornika isusovaca, kojega poneki autori zabunom svrstavaju u isusovce, i iznio njegove argumente kojima je opravdavao potrebu daljnega djelovanja Družbe Isusove te upozoravo vlasti da su isusovci osuđeni a da nisu dobili priliku braniti se od optužbi.

Drugo poglavlje, koje se bavi okolnostima ukidanja isusovačkoga reda širom svijeta, otvara rad Mauricea Whiteheada pod naslovom *On the Road to Suppression: The Jesuits and Their Expulsion from the Reductions of Paraguay* (83-99) u kojemu je autor kao rezultat protjerivanja isusovaca iz Južne Amerike naveo opće opadanje kolonija i taj događaj nazvao činom samouništenja španjolske imperijalne vlasti u tome području podsjetivši na Voltaireovu misao da je osnivanje isusovačkih redukcija bilo trijumf humanosti kojim su donekle okajane okrutnosti prvih konkvistadora. R. Po-chia Hsia u radu *The End of the Jesuit Mission in China* (100-116) opisao je proces postupnoga ukidanja Družbe Isusove u Kini, koji nije počeo samo s Odredbom o ukidnju iz 1773. godine nego s opadanje reda nastupilo ranije zbog por-

tugalsko-francuskoga i portugalsko-njemačkoga rivalstva u misijama, koje se iskazalo i u razdoblju neposredno uoči pa i nakon raspuštanja reda. Na ovaj rad nadovezuju se dva teksta koja također naglašavaju isključivo političke aspekte antijezuitizma u europskome kontekstu: Emanuele Colombo i Nicoló Guasti u radu pod naslovom *The Expulsion and Suppression in Portugal and Spain. An Overview* (117-138) analizirali su različite motive koji su vodili progonu isusovaca u Portugalu i Španjolskoj, a kao uzrok neprijateljstva prema isusovcima u obje zemlje spomenuli su težnju vlada i ministara apsolutističkih monarhija za discipliniranjem privilegiranih klasa i nacionalnoga svećenstva, pri čemu su Španjolci koristili portugalski model koji je pretpostavljao uporabu vojske i mornarice za protjerivanje isusovaca, a njihovi protivnici u Španjolskoj više su se pozivali na portugalsku protuisusovačku i regalističku literaturu nego francuske i engleske pamflete. Sličnu analizu napravio je Christopher Storrs za Savojsko Vojvodstvo u radu pod naslovom *The Suppression of the Jesuits in the Savoyard State* (139-160) i pokazao kako je ukidanje Družbe u nje-mu bilo posljedica međunarodnoga položaja ove države, koja je bila konzervativna i nije podržavala protjerivanje isusovaca pod svaku cijenu, ali ih zbog ranjivoga međunarodnog položaja nije mogla braniti niti se zamjeriti moćnim susjedima, koji su očekivali da će im se savojski vladar pridružiti u osudi Družbe. S druge strane, isusovac Thomas M. McCog u radu naslovljenom "Lost in Title": *John Thorpe's Exewitness Account of the Suppression* (161-180) na temelju pisama engleskoga isusovca Johna Thorpa, koji se nalazio u Rimu, prikazao je osjećaj panike i zbuđenosti među nekim isusovcima koji su već koncem 60-ih godina 18. stoljeća predosjećali da bi opće ukidanje reda moglo postati realnost u doglednoj budućnosti. Na ovaj rad nadovezuje se rad Gillian Thompson pod naslovom *French Jesuits 1756-1814* (181-198) u kojemu je autorica navela da se do revolucije dio francuskih isusovaca nakon ukidanja reda vratio obiteljima, neki su napustili zemlju, a znatan

dio njih integrirao se u dijecezansko svećenstvo zahvaljujući naklonosti biskupa. Dio ih je stradao tijekom revolucionarnoga terora, a petorica francuskih isusovaca, koji su još početkom sedamdesetih godina 18. stoljeća bili skolastici, doživjeli su sudjelovanje na obnovi djelovanja reda u Francuskoj 1814. godine.

Treće poglavlje zbornika, koje govori o posljedicama ukidanja isusovačkoga reda, otvara rad Daniela L. Schlaflyja Jr. pod naslovom *Generall Suppression, Russian Survival, American Success: The "Russian" Society of Jesus and the Jesuits in the Znited States* (201-215), koji je analizirao ulogu pripadnika isusovačkoga reda koji su se sklonili u Rusiju u obnavljanju reda širom svijeta, a posebno u SAD-u i zaključio da su, usprkos nekim tenzijama "ruskih" isusovaca s anglo-američkom braćom, četrnaestorica isusovaca koji su stigli u SAD iz Rusije, u kojoj su slobodno djelovali zahvaljujući odlukama carice Katarine II. i cara Pavla I., jako doprinijeli jačanju reda kao administratori, svećenici i misionari. Isusovac Paul Begheyn u radu *Adam Beckers (1744-1806), (Ex-)Jesuit in Amsterdam, and the Society of Jesus from Suppression to Restoration* (216-224) prikazao je djelovanje zanemarenoga nizozemskog bivšeg isusovca Adama Beckersa glede očuvanja ignacijevskoga ideala i pripreme uvjeta za obnavljanje djelovanja Družbe, koji je gotovo pao u zaborav, iako je bio prvi isusovački superior obnovljene isusovačke misije u Nizozemskoj 1805. godine, djelovanjem kojega je u teškim uvjetima očuvana veza između stare i obnovljene Družbe. Govoreći o sudbini isusovaca u istočnim područjima Monarhije, Paul Shore u radu pod naslovom *Ex-Jesuits in the East Habsburg Lands, Silesia and Poland* (225-247) napomenuo je da je ukidanje reda bila najvažnija promjena u obrazovnome sustavu središnje i istočne Europe. Jedan dio bivših isusovaca očekivao je brzu obnovu Družbe, neki su se uklopili u postojeću crkvenu hijerarhiju, a ostali su se uključili u jozefinske reforme u Monarhiji, podupirali kulturnu politiku Friedricha Velikoga u Pruskoj ili su se uključili u politička zbivanja u Poljskoj.

Shore je napomenuo da su bivši isusovčki knjižničari i bibliofili bitno utjecali na ugarsku kulturnu povijest posljednjih desetljeća 18. i prvoga desetljeća 19. stoljeća te istaknuo da se pokazalo kako Josip II. nije bio protivnik isusovaca, ali je njegova centralistička politika na prvo mjesto stavljala lojalnost Monarhiji pa ni on ni Friedrich Veliki nisu isusovce držali nezamjenjivima i važnima za državnu politiku. Sažimajući utjecaj bivših isusovaca na tome području Shore je zaključio da u Pruskoj nisu imali velikoga utjecaja zato što su došli prekasno i u premalenome broju te nisu uživali veću podršku laika. No, Poljsku je od Beča i ostatka Europe razlikovao pozitivan stav prema isusovcima zbog poljskih isusovca koji su podupirali poljski jezik, književnost i kulturu u pretežito poljskome dijelu zajedniče države s Litvom, u kojoj isusovci nisu djelovali na takav način pa nisu ni bili toliko utjecajni. Sudbinu prognanih španjolskih isusovaca detaljno je istražio i opisao Nicoló Guasti u radu *The Exile of the Spanish Jesuits in Italy (1767-1815)* (248-261) navevši da su se španjoski isusovci, razmješteni po južnoj Italiji na papin nalog, uključili u obrazovne ustanove na tome području i u Papinskoj državi. Biskupi su ih uključivali u obavljane bogoslužja, a povjereno im je vođenje nekih od najprestižnijih knjižnica. Zbog intelektualnoga djelovanja bili su uključeni u rad raznovrsnih kulturnih ustanova, pa i masonskih loža, te imenovani urednicima raznih novina. Među njima je postojala uočljiva podjela na one vjerne protureformacijskoj tradiciji i militantnome katolicizmu te one koji su pokušali pronaći dijalog s talijanskim i španjolskim reformnim elitama kako bi ograničili utjecaj radikalnoga prosvjetiteljstva i čija se otvorenost suvremenoj im znanosti i filozofiji pretočila u koncept katoličkoga prosvjetiteljstva, suprotstavljenoga radikalnome prosvjetiteljstvu. To je zahtijevalo određenu vrstu kulturnoga eklekticizma, koji je bio karakterističan i za neke druge redove Katoličke crkve u 18. stoljeću, na primjer oratorijance i barnabite, koji su također pokazivali otvorenost prema dijalogu s modernom znanošću

i tokovima prosvjetiteljstva. No, samo su se isusovci pokazali najvještijima u tome, što je prema mišljenju autora najbolje pokazivao slučaj "Dalmatinca," kako ga je nazvao, Ruđera Boškovića. Guasti je upozorio i na promjenu odnosa madridskoga Dvora prema protjeranim isusovcima zbog jednoga političkog (američkog) razloga – Rata za nezavisnost i jednoga kulturnog razloga – kampanje francuskih filozofa, škotskih prosvjetitelja i talijanskih literata protiv španjolskoga osvajanja Amerike, koji su europsku kolonizaciju optuživali za materijalno i kulturno razaranje domorodačkih naroda, to jest ponovno su oživljavali takozvanu Crnu legendu o španjolskoj vlasti. Do konca 18. stoljeća ustalila su se tri stereotipa koja nisu postojala prije Revolucije: negativni ekonomski i demografski učinci španjolskoga osvajanja Amerike, uloga inkvizicije u znanstvenome zaostajanju iberijskoga svijeta i koruptivni učinak baroka na europsku književnost te talijanski način života i kulturu. To je prisililo ministre madridskoga Dvora da zatraže pomoć od protjeranih isusovaca koji su trebali odgovoriti na tekstove europskih autora kritičnih prema španjolskoj monarhiji. No, to nije bilo dovoljno da madridski dvor promijeni držanje prema protjeranim isusovcima pa iako je Carlos IV. bio prisiljen privremeno ih primiti natrag 1798. godine – zbog francuskoga pritiska u Italiji – ponovno su protjerani 1801. godine. Francuzi su ih protjerali 1806. godine iz Napuljskoga Kraljevstva, ali su opstali na Siciliji, koju je šttila britanska flota, i tu su nastavili podučavati mladu generaciju nove Družbe u ponovno obnovljenim kolegijima. U posljednjemu poglavlju ovoga zbornika pod naslovom *The Legacies of Suppression: Jesuit Culture and Science: What Was Lost? What Was Gained?* (262-277) isusovac Louis Caruana pokušao je odgovoriti na pitanje: što može mikrohistorijski pristup, usredotočen više na individualne sudbine pojedinaca nego opće kulturne trendove, otkriti o pozitivnim i negativnim učincima ukidanja Družbe Isusove. Odgovor na to pitanje pokušao je naći na primjeru života i rada našega Ruđera Boškovića (1711.

– 1787.), zatim poljsko-litavskoga isusovca i astronoma Martina Odlanickog Poczobuta (1728. – 1810.), koji je nakon ukidanja reda nastavio uspješna astronomska istraživanja u Vilniusu zahvaljujući pokroviteljstvu grofice Puzynine, a kasnije kralja Stanislava II., pa južnoameričkih isusovaca – Čileanca Juana Ignacija Moline (1740. – 1829.) i Meksikanka Francisca Javiera Clavijera (1731. – 1787.), čiji su radovi o Čileu i Meksiku omogućili pobijanje mnogih predrasuda o stanovnicima Amerike, te Španjolca Lorenza Hervása y Pandura (1735. – 1809.), koji se u Rimu bavio istraživanjem jezika za gluhonijeme osobe i, nastojeći klasificirati svjetske jezike prema jasno utvrđenim kriterijima, upozorio na važnost empirijske metode za istraživanja i studij jezika za studij povijesti. Caruana je napomenuo da je potrebno sagledati i neke pozitivne posljedice ukidanja reda – bez obzira na već uobičajeno mišljenje o teškim posljedicama toga događaja – i primijetio da Bošković vjerojatno nikada ne bi imao priliku raditi kao ravnatelj mornaričke optike u francuskoj mornarici i možda bi ostao više angažiran u politici nego znanosti da je ostao u redu. Također, astronom Poczobut vjerojatno ne bi u vilniuskom opservatoriju postigao ono što je postigao nakon ukinuća Družbe uživajući zaštitu svojih pokrovitelja, a Molina i Clavijero ne bi tako enegično i izravno mogli sudjelovati u protuameričkim debatama karakterističnima za ondašnju Europu jer je baš utjecaj isusovaca pridošlih iz Amerike pridonio bržemu prevladavanju teze o navodno znanstveno utemeljenoj superiornosti europske kulture i civilizacije karakteristične za europski protuamerikanizam. Lingvistički radovi o svjetskim jezicima Hervása y Pandura kudikamo bi teže nastajali bez njegovih susreta s isusovcima prognanima iz cijeloga svijeta, a koji su našli utočište u Italiji i čije je znanje iskoristio.

Ovaj zanimljiv zbornik zaslužuje pozornost jer pruža vrlo iscrpan i znanstveno argumentiran uvid u okolnosti ukidanja isusovačkoga reda kao globalnoga fenomena koji i danas izaziva pozornost javnosti. Njegovim

jedinim nedostatkom možemo smatrati izostanak ijednoga rada o sudbini isusovaca iz Hrvatske, koji su se vratili iz Južne Amerike i nastavili svoj rad u Europi ili u staroj postojbini, kao na primjer Zagrepčanin Nikola Plantić.

Zlatko Kudelić

Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 58 (2016), 517 stranica

Najnoviji broj znanstvenoga godišnjaka *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* donosi ukupno šesnaest radova, od čega četrnaest izvornih znanstvenih radova, jedno prethodno priopćenje i jedan pregledni rad. Ovaj broj karakterizira široki raspon tema, koje u kronološkome smislu pokrivaju razdoblje od kasnoga srednjega vijeka pa sve do konca 20. stoljeća, dok su u geografskome smislu usredotočene na grad Zadar i njegovu okolicu, zatim širi istočni jadranski prostor kao i krajeve u hrvatskome susjedstvu. Na kraju časopisa nalazi se rubrika *Osvrti i prikazi* (497-514) u kojoj se može naći ukupno šest prikaza recentnijih znanstvenih izdanja vezanih u povijest hrvatskih prostora.

Prvi rad u časopisu djelo je Miljana Gogića pod naslovom *Rimokatolička župa Novog Brda u kasnom srednjem vijeku* (1-26). U središtu ovoga rada nalazi se opis stanja rimokatoličke zajednice u naselju Novo Brdo, smještenome u unutrašnjosti srpske srednjovjekovne države, a koje je u predzadnjemu desetljeću XIV. stoljeća bilo izloženo čestim osmanskim pljačkama. Kao glavni izvor autoru je poslužilo pismo pape Urbana VI. (1378. – 1389.) iz 1381. godine upućeno kotorskome episkopu kojemu su bile podređene rimokatoličke župe u Srbiji, a čija je transkripcija također priložena na kraju ovoga rada.

Neobičnu priču o plovidbi mletačkoga trgovačkoga jedrenjaka donosi Krešimir Kužić u članku *Dva pomorca iz Hrvatske u plovidbama na rubu poznatog svijeta* (poč. 15. st.) (27-48). Autor prati putovanje mletačkoga broda *Querini*, koji je u proljeće 1431. godine zaplovio iz Krete te se početkom 1432. godine našao na norveškoj obali. Osim što je ovo putovanje zanimljivo iz razloga što su se među brodskom posadom našla i dva Hrvata, rad omogućava čitateljima bolje upoznavanje s teškim uvjetima kojima su bili izloženi moreplovci toga doba kao i s umijećima potrebnima za uspješno doseganje granica tada poznatoga svijeta.

Slijedi rad Trpimira Vedriša *Zadarski ranonovovjekovni prijepisi Muke sv. Stošije i sv. Krševana: pitanje podrijetla i međusobnih odnosa* (49-78). U radu se iznose rezultati istraživanja podrijetla ranonovovjekovne hagiografije zaštitnika grada Zadra, sv. Anastazije i sv. Krizogona. Autor uspoređuje te zadarske rukopise s dijelovima iz teksta *Passio S. Anastasiae*, opsežne latinske pasije za koju se pretpostavlja da je oblikovana u Rimu između kasnog IV. i ranoga VI. stoljeća, a koja je ostala sačuvana u kasnosrednjovjekovnome djelu *Codex Filippi*.

Marija Zaninović-Rumora u članku *Kameni spomeni starih mjera u Dalmaciji* (13. - 18. stoljeće) (79-101) obrađuje oznake mjera urezanih u kamenu, koje se danas mogu pronaći na trgovima ili i u muzejima istočnojadranskih gradova i naselja. Autorica uspoređuje te kamene spomenike s mjerama i pravilima u vezi s njihovom primjenom navedenom u statutima dalmatinskih komuna iz XIII. i XIV. stoljeća kao i s arhivskom građom pohranjenom u Zadru, Dubrovniku i Kotoru.

U prilogu *O kapetanu topnika Grguru Garbinu* († 1621.) i njegovoj kući u Zadru (103-114) Bojan Goja istražuje vrijeme i okolnosti izgradnje jedne specifične lunete portala ugrađene na kući u današnjoj Ulici Mate Karamana u Zadru. Uz pomoć arhivskih izvora autor utvrđuje da je ovaj spomenik dao podići Grgur Garbin, kapetan